

РЕГІОНАЛЬНА КЛАСТЕРИЗАЦІЯ З УРАХУВАННЯМ ПІДПРИЄМСТВ ЖИТТЄЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІСТ

©2023 ДИМЧЕНКО О. В., СМАЧИЛО В. В., РУДАЧЕНКО О. О., ХАЙЛО Я. М.

УДК 338
JEL: O18; R10; R12; R19

Димченко О. В., Смачило В. В., Рудаченко О. О., Хайло Я. М. Регіональна кластеризація з урахуванням підприємств життєзабезпечення міст

У роботі досліджено проблеми житлово-комунального господарства, які полягають у збитковій діяльності підприємств житлово-комунального господарства, значних обсягах дебіторської та кредиторської заборгованості, застарілому обладнанні та нестачі фінансів на їх модернізацію тощо. Сформовано потенційних учасників і напрямки соціально-економічного розвитку у вигляді «Регіонального кластера підприємств життєзабезпечення міста». Запропоновано інтеграцію підприємств життєзабезпечення міст у корпорацію водопровідно-каналізаційного господарства та теплопостачання, яка полягатиме в об'єднанні: підприємств з іншої сфери; напрямків інтелектуального розвитку, підприємств з диверсифікації послуг; регіональних комплексів з водоочищення; підприємств групового водопостачання, а також муніципального інформаційно-аналітичного підприємства. Зазначено, що в розвинених країнах Європейського Союзу є значна кількість (більше ніж 2 тисячі) досить схожих кластерів, а програми щодо створення кластерів мають сьогодні до 100 країн світу. Сформовано стратегічні шляхи щодо подальшої роботи з формування таких кластерних утворень для підприємств життєзабезпечення міст України. До них належать: 1. Визначення стратегічних напрямів реформування та розвитку. 2. Інноваційний розвиток процесів управління. 3. Інноваційний розвиток технології управління. 4. Інноваційний розвиток системи управління підприємством. 5. Розвиток методів інформаційно-аналітичного забезпечення управління підприємства. 6. Пропозиція інноваційних методів і заходів з диверсифікації та інтеграції діяльності. 7. Пропозиція моделей реструктуризації. 8. Пропозиція моделей суспільно-приватного реформування. 9. Пропозиція моделей соціально-економічних та інтелектуальних кластерів як стратегії інноваційного розвитку підприємства та регіону. 10. Пропозиція окремих інноваційних проєктів (заходів) у сфері виробництва та комерції з підвищення фінансово-економічної стійкості та виробничо-господарської надійності.

Ключові слова: підприємства життєзабезпечення міст, регіон, стратегія, кластерні утворення.

Рис.: 1. Бібл.: 10.

Димченко Олена Володимирівна – доктор економічних наук, професор, завідувачка кафедри підприємництва та бізнес-адміністрування, Харківський національний університет міського господарства ім. О. М. Бекетова (вул. Маршала Бажанова, 17, Харків, 61002, Україна)

E-mail: dymchenkoov@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8817-2517>

Researcher ID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/697457>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorid=56088782800>

Смачило Валентина Володимирівна – доктор економічних наук, доцент, професор кафедри підприємництва та бізнес-адміністрування, Харківський національний університет міського господарства ім. О. М. Бекетова (вул. Маршала Бажанова, 17, Харків, 61002, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6153-1564>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorid=57314860700>

Рудаченко Ольга Олександрівна – доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри підприємництва та бізнес-адміністрування, Харківський національний університет міського господарства ім. О. М. Бекетова (вул. Маршала Бажанова, 17, Харків, 61002, Україна)

E-mail: polkin87@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9597-5748>

Researcher ID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/2256142>

Хайло Яна Миколаївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри підприємництва та бізнес-адміністрування, Харківський національний університет міського господарства ім. О. М. Бекетова (вул. Маршала Бажанова, 17, Харків, 61002, Україна)

UDC 338
JEL: O18; R10; R12; R19

Dymchenko O. V., Smachylo V. V., Rudachenko O. O., Khailo Ya. M. Regional Clustering with Account of the Urban Life Support Enterprises

The publication examines the problems of housing and communal services, which consist in the unprofitable operation of housing and communal services enterprises, significant amounts of receivables and payables, outdated equipment and lack of finance for their modernization, etc. Potential participants and directions of socioeconomic development in the form of a «Regional Cluster of Urban Life Support Enterprises» are formed. The authors propose to integrate urban life support enterprises into a corporation of utilities of water supply, sewerage and heat supply, which will consist of combining: the enterprises from other sectors; the areas of intellectual development, the enterprises for diversification of services; the regional water refinement complexes; the grouped water supply enterprises; and a municipal information and analytical enterprise. It is noted that in the developed countries of the European Union there is a significant number (more than 2 thousand) of quite similar clusters, and up to 100 countries have programs for creating clusters today. Strategic ways for further work on the formation of such cluster formations for urban life support enterprises of Ukrainian cities have been elaborated. These include: 1. Identification of strategic directions of reform and development. 2. Innovative development of management processes. 3. Innovative development of management technology. 4. Innovative development of the enterprise management system. 5. Development of methods of information and analytical support of enterprise management. 6. Proposal of innovative methods and measures for diversification and integration of activities. 7. Proposal of restructuring models. 8. Proposal of models of the public-private reform. 9. Proposal of models of socioeconomic and intellectual clusters as a strategy for innovative development of both the enterprise and the region. 10. Proposal of individual innovative projects (measures) in the sphere of production and commerce to improve financial and economic sustainability and production-economic reliability.

Keywords: urban life support enterprises, region, strategy, cluster formations.

Fig.: 1. **Bibl.:** 10.

Dymchenko Olena V. – D. Sc. (Economics), Professor, Head of the Department of Entrepreneurship and Business Administration, O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv (17 Marshala Bazhanova Str., Kharkiv, 61002, Ukraine)

E-mail: dymchenkoov@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8817-2517>

Researcher ID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/697457>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56088782800>

Smachylo Valentyna V. – D. Sc. (Economics), Associate Professor, Professor of the Department of Entrepreneurship and Business Administration, O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv (17 Marshala Bazhanova Str., Kharkiv, 61002, Ukraine)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6153-1564>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57314860700>

Rudachenko Olha O. – D. Sc. (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Entrepreneurship and Business Administration, O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv (17 Marshala Bazhanova Str., Kharkiv, 61002, Ukraine)

E-mail: polkin87@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9597-5748>

Researcher ID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/2256142>

Khailo Yana M. – PhD (Economics), Associate Professor of the Department of Entrepreneurship and Business Administration, O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv (17 Marshala Bazhanova Str., Kharkiv, 61002, Ukraine)

Проблеми, які стосуються підприємств життєзабезпечення міст (ПЖМ), можна умовно розділити на два паралельні напрями поліпшення стану галузевих підприємств. Перший стосується Державних програм реформування та розвитку підприємств водопровідно-каналізаційного господарства (ВКГ), які були недофінансовані та зведені до локальної модернізації окремих споруд та окремих водоканалів. Другий напрям виник водночас із Державними програмами реформування та розвитку галузевих підприємств. Чотирма авторитетними європейськими банками було розгорнуто декілька масштабних комерційних проектів, які за кредитні кошти фінансували проектні роботи, закупівлю та монтажно-налагоджувальні роботи зарубіжних компаній. Інвестиційні роботи були розгорнуті в ряді міст, у тому числі в Харкові, і зведені до локальної модернізації споруд водоканалів. Україна завдяки цим двом напрямкам розвитку отримала часткове оновлення споруд, кредитні борги й участь у інноваційному розвитку закордонних компаній. Таким чином, важливим для підприємств життєзабезпечення міст є утворення їх кластерів.

Дослідженню підприємств житлово-комунального господарства присвячена чимала кількість наукових праць як вітчизняних, так і зарубіжних учених [наприклад, 1–6]. Так, науковці акцентують увагу на величезних збитках підприємств ЖКГ, значних обсягах дебіторської та кредиторської заборгованості, застарілому обладнанні та нестачі фінансів на їх модернізацію тощо. Однак пропозицій щодо формування кластерів, які б підтримали подальше безперебійне функціонування підприємств життєзабезпечення міст і продовжували виконувати свої функції в наданні якісних послуг різним категоріям споживачів, – досить незначна кількість, що і робить дослідження особливо актуальним.

Метою статті є обґрунтування пропозицій щодо утворення кластерів з урахуванням підприємств життєзабезпечення міст.

Стратегія реформування управління та розбудови суспільно-приватного партнерства, а також класифікації та економічної безпеки є продуктом організаційно-економічних і організаційно-управлінських проектів, що спираються на світовий і вітчизняний досвід і на адаптовані до специфіки галузевих підприємств методики організації ефективного управління, у тому числі: реінжинірингу процесів, аутсорсингу та диверсифікації послуг, реструктуризації, реорганізації, інтеграції (корпоратизації) підприємств, впровадження елементів *Business Performance Management* – управління ефективністю бізнесу та додатків модуля *Business Intelligence* – бізнес-інтелекту.

Реформування організаційних аспектів управління й економіки підприємства створює нову платформу для впровадження сучасних методів інформаційного забезпечення та прискорює проведення реінжинірингу морально і фізично застарілої «системи» інформатизації, яка на сьогодні скомпонована з часткових рішень, чий вік в окремих підприємств життєзабезпечення міст сягає 40 років. Атавістичні рішення з інформатизації ПЖМ не вирішують завдань інформаційно-аналітичного забезпечення управління та не мають інформаційної інтеграції з муніципалітетом. Одним із вирішень таких проблем є саме утворення кластерів підприємств життєзабезпечення міст.

Отже, необхідна нова стратегія – комплексна, об'єднана, яка б охоплювала розвитком усі сфери діяльності, була б органічна та посилювала підприємству до впровадження. Стратегія, що спирається на місцеві можливості бізнес-середовища, тобто стратегія – підприємницька, відкрита. Стратегія теоретично об-

грунтована та методично розбудована, спрямована на реальний переустрій підприємств, із розумінням того, що, чим і як потрібно вдосконалити або перебудувати.

Безумовно, характер стратегій радикальних і адаптаційних змін підприємств життєзабезпечення міст визначається з урахуванням широкого кола місцевих умов і можливостей та може бути зовсім іншим. Деяка проектна творчість можлива і при розробленні заходів та складників підприємницької адаптації управління й удосконалення оперативного управління. До прикладів такого творчого підходу можна віднести утворення міських або регіональних корпорацій послуг життє- або соціального забезпечення, створення орієнтованих кластерів підприємств життєзабезпечення міст. Але шлях до набуття інвестиційної привабливості ПЖМ, розбудови суспільно-приватних форм взаємодії, більш ретельного освоєння ринку, що існує, і розвитку можливих ринків і послуг, модернізації виробництва й інноваційного розвитку пролягає через розроблення й впровадження нової культури управління.

Утворення кластерів є наслідком кризи управління підприємствами житлово-комунального господарства (ЖКГ), передусім – підприємствами життєзабезпечення міст, тобто підприємствами водопостачання та водовідведення, наслідками якої є їхня неефективність, неадекватність або відсутність таких необхідних властивостей і якостей:

- ✦ ефективна організація галузевого управління в частині планування та координації програм реформування, та розвитку підприємств галузі;
- ✦ фінансування заходів узгоджених державних програм і проектів;
- ✦ забезпечення справедливої тарифної й адекватної кредитної політики;
- ✦ забезпечення достатнього рівня інвестицій на окремі локальні проекти з модернізації виробничих потужностей підприємств;
- ✦ забезпечення галузевих консалтингових, проектних, науково-дослідних, дослідно-конструкторських розробок як бази інноваційного розвитку;
- ✦ наявність достатніх коштів для утримання основних фондів, загальний стан яких, тобто ступінь їхнього фізичного і морального зносу, є критичним;
- ✦ наявність невинуватеної енергоємності та потужності в умовах скорочення обсягів послуг у містах, де було згорнуто промисловість;
- ✦ наявність інвестиційної привабливості, яка наразі є низькою через: виробничу та фінансово-економічну неспроможність підприємств; масштаб обсягів і довгостроковість потрібних інвестиційних ресурсів; тарифну неузгодженість; відсутність гарантії повер-

нення інвестованих коштів (капіталовкладення); організаційно-економічну та управлінську недосконалість і невідповідність до ринкових умов, повну залежність від зовнішнього управління;

- ✦ наявність науково-методичної бази з питань формування стратегії розвитку галузевих підприємств, концепцій з реорганізації форм і методів державного, галузевого, регіонального (або муніципального) управління.

Наведений список проблем управління ПЖМ, по-перше, досить стислий, по-друге, він віддзеркалює проблеми управління підприємствами, які обслуговують лише великі міста. Натомість кількість питань до ефективності Державного та галузевого управління значно ширша.

Так, кластерний підхід реалізовано в ряді європейських країн, таких як: Німеччина, Норвегія, Франція, Італія тощо, а також у США. Саме такий досвід показав позитивний приклад економічних кластерних форм організації у промисловому секторі та в секторі сфери послуг. Кластерна політика передбачає нові об'єднання з ефективним управлінським інструментарієм та відповідними механізмами суб'єктів господарювання.

У країнах ЄС налічується більше ніж 2 тисячі схожих кластерів. Програми щодо створення кластерів мають сьогодні до 100 країн світу [7]. Виділяють більше 40 різних видів кластерних утворень, це: освіта, туризм, біотехнології, ІТ-технології, енергозбереження, розваги, сільськогосподарське виробництво та переробка, кластери в промисловому секторі промислові та інші.

Проте стосовно України, то вирішення такої проблеми, як кластеризації, набагато складніша порівняно з передовими країнами світу. Та найгірша проблема полягає не лише в практичній площині, але й у науковій, адже у сфері ЖКГ кластерний підхід не отримав належного розроблення та використання [8–10].

Територіальна близькість учасників кластерного об'єднання створює сприятливі умови для підсилення впливу на результат (рис. 1).

Таким чином, у системі підприємств життєзабезпечення міст пропонується сформувати кластерне об'єднання шляхом узгодження спільних інтересів двох підприємств – КП «Харківводоканал» і КП «Харківтепломережі» [7]. Разом із ними ініціативно пропонується включити в кластер на правах угоди про співпрацю [7]:

- ✦ провідні інститути та університети міста;
- ✦ будівельні організації;
- ✦ комунальні підприємства;
- ✦ організації малого та середнього бізнесу з питань інноваційних технологій, енергозбереження, утилізації твердих побутових відходів, відновлення підтоплених територій;

Рис. 1. Потенційні учасники та напрямки соціально-економічного розвитку «Регіонального кластера підприємств життєзабезпечення міста»

Джерело: авторська розробка.

- ✦ окремо пропонується створити та включити до структури кластера підприємства з очищення міських рік і водоймищ;
- ✦ об'єднані територіальні громади та громадські об'єднання, зокрема інвестиційні та благодійні фонди [7].

Також для реалізації та подальшого впровадження таких кластерних утворень необхідно сформулювати характер і послідовність заходів з формування стратегії розвитку підприємств життєзабезпечення міст. Нижче наведено фази щодо подальшого стратегічного оргпроекування, які включають в себе 10 кроків з формування стратегії інноваційного розвитку ПЖМ:

1. *Визначення стратегічних напрямів реформування та розвитку.*

Визначення стратегічних складових інтегрованої інноваційної стратегії реформування та розвитку, їхнього змісту, взаємозв'язків і алгоритмів реалізації; координація оптимального шляху розвитку.

2. *Інноваційний розвиток процесів управління (ПУ).*

Процеси, які охоплюють мету функції головного управлінського циклу, та їхня декомпозиція, змодельовані в матричному вигляді, що дозволяє визначити й удосконалити склад елементарних функцій процесів управління, виконавців, їхні навантаження, взаємодію, потрібні ресурси та витрати.

3. *Інноваційний розвиток технології управління (оргструктура + ПУ + ПД + ресурси).*

Моделюються та піддаються реінжинірингу критичні процеси діяльності (ПД) за схемою «як є» і «як повинно бути». Удосконалюється первинний і розширюється управлінський облік; визначається процесна собівартість; впроваджується процесне й утворюється гібридне управління; впроваджується моніторинг ресурсів процесів використаних виконавцями та віднесених на відповідні процесні функції; впроваджується система контролінгу.

4. *Інноваційний розвиток системи управління підприємством (ПУ + фактори зовнішнього управління + фактори зовнішнього середовища).*

Проводиться реінжиніринг проектів інформатизації підприємства; створюється Інтегрована АСУП та Інтегрована муніципальна інформаційно-аналітична система управління (ІМІАСУ); впроваджується моніторинговий комплекс механізму управління реакцією ресурсного потенціалу підприємства на зовнішні впливи.

5. *Розвиток методів інформаційно-аналітичного забезпечення управління підприємством.*

Агрегація адаптованих і розроблених методів і заходів у інформаційно-аналітичний комплекс управління підприємством. Адаптована періодична таблиця аналітичних методів та матриця складових моніторингового комплексу зведені в інформаційно-аналітичну панель управління ПЖМ.

6. *Пропозиція інноваційних методів і заходів з диверсифікації та інтеграції діяльності.*

Диверсифікація послуг, ринків збуту та ресурсів, інтеграція виробництва. Розвиток обсягів і розширення номенклатури та сфер надання послуг (виробництва продукції).

7. *Пропозиція моделей реструктуризації.*

Економічне обґрунтування організаційно-управлінського та організаційно-економічного відособлення, виділення здатної для стратегічного розвитку частини підприємства, а також об'єднання злиття, поглинання у взаємодії з іншими підприємствами.

8. *Пропозиція моделей суспільно-приватного реформування.*

Ескізне проектування та порівняння вірогідних перспективних моделей підприємницького розвитку відносин з бізнес-середовищем регіону на основі договірних форм взаємодії або створення підприємств із залученням приватного капіталу.

9. *Пропозиція моделей соціально-економічних і інтелектуальних кластерів як стратегії інноваційного розвитку підприємства та регіону.*

Ескізне проектування та порівняння вірогідних перспективних моделей соціально-економічних і інтелектуальних кластерів регіону. Визначення ефективності використання фінансово-економічного потенціалу регіону та творчого потенціалу підприємства за рахунок створення кластерів.

10. *Пропозиція окремих інноваційних проектів (заходів) у сфері виробництва та комерції з підвищення фінансово-економічної стійкості та виробниче-господарської надійності.*

Концептуальні варіанти виробничого та комерційного розвитку, зокрема участь у спорудженні й експлуатації: об'єктів міської інженерної, житлової, туристичної, курортної інфраструктури; комплексів з виробництва пиво-безалкогольних напоїв тощо.

ВИСНОВКИ

Головний висновок, який можна зробити в результаті проведеного дослідження методологічних аспектів формування стратегії інноваційного розвитку ПЖМ, – будь-яка стратегія розвитку підприємства повинна мати на увазі, передусім, аналіз стану й альтернативи вдосконалення системи його організаційно-економічного управління (СУП), з паралельним бізнес-моделюванням можливих варіантів ринкових трансформацій підприємства, які, своєю чергою, залежать від характеру обраної диверсифікації послуг (ринків).

Отже, після достатньо детальних досліджень визначено й уточнено склад і зміст таких категорій СУП, як: процеси управління та діяльності; складові організаційно-управлінського комплексу; технології та власно системи управління; встановлено їхні взаємозв'язки, послідовність і характер заходів з удосконалення та розвитку.

Паралельно досліджено склад і характер можливих доцільних стратегій розвитку, з урахуванням нових кластерних утворень для ПЖМ, їхня структура та ієрархія; визначено склад і характер їхніх компонентів, взаємозв'язки між ними; встановлено відповідні комплекси заходів з упровадження кожної з найбільш перспективних стратегій, з урахуванням особливостей сучасного стану підприємств життєзабезпечення міст. ■

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Безус В. О., Чикаренко І. А. Розвиток житлово-комунального господарства та інфраструктури міста: теоретико-концептуальний аспект. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2018. Вип. 2. С. 137–141.
2. Бізонич Д. В. Фінансові ресурси підприємств житлово-комунального господарства в умовах децентралізації сучасної України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 11. С. 90–97. DOI: 10.32702/2306-6814.2021.11.90.
3. Клебанова Т. С., Димченко О. В., Рудаченко О. О. Оцінка, аналіз і попередження кризового стану підприємств житлово-комунального господарства : монографія. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2016. 193 с.
4. Войт Д. С., Топчій О. О. Методологічні підходи щодо ефективності розвитку житлово-комунального господарства міських агломерацій. *Економіка та держава*. 2020. № 5. С. 127–132. DOI: 10.32702/2306-6806.2020.5.127.
5. Качала Т. М. Житлово-комунальне господарство в системі міського комплексу. Київ : Наукова думка. 2008. 416 с.
6. Лук'янов В. І. Аналіз сучасного стану та тенденцій розвитку житлово-комунального господарства регіонів України. *Проблеми економіки*. 2017. № 4. С. 206–211. URL: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2017-4_0-pages-206_211.pdf

7. Хайло Я. М. Методологічні основи підприємницької стратегії міського комунального комплексу : монографія. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2023. 157 с.
8. Кравченко С. Теоретичне розуміння реформ як форми суспільних змін. *Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України*. 2010. № 2. С. 14–21.
9. Мельник Л. Г. Инструменты и ключевые формирования сестейновой (зеленой) экономики. *Актуальні проблеми економіки*. 2016. № 4. С. 30–36. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/66691/1/Melnyk_Instrumenty_i_kliuchovi_factory.pdf;jsessionid=F4953C5FA070F45A60EA9AE6C0DDA668
10. Димченко О. В., Смачило В. В., Рудаченко О. О., Хайло Я. М. Проблеми та перспективи повоєнного розвитку підприємств сфери життєзабезпечення міст з урахуванням підприємницької складової. *Бізнес Інформ*. 2023. № 1. С. 108–115. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-1-108-115>

REFERENCES

- Bezus, V. O., and Chykarenko, I. A. "Rozvytok zhytlovo-komunalnoho hospodarstva ta infrastruktury mista: teoretyko-kontseptualnyi aspekt" [Development of City Housing and Utilities Sector and Infrastructure: Theoretical and Framework Aspect]. *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia*, no. 2 (2018): 137-141.
- Bizonych, D. V. "Finansovi resursy pidpriemstv zhytlovo-komunalnoho hospodarstva v umovakh detsentralizatsii suchasnoi Ukrainy" [Financial Resources of Housing and Communal Enterprises in the Conditions of Decentralization of Modern Ukraine]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, no. 11 (2021): 90-97. DOI: 10.32702/2306-6814.2021.11.90
- Dymchenko, O. V. et al. "Problemy ta perspektyvy povoiennoho rozvytku pidpriemstv sfery zhyttiezabezpechennia mist z urakhuvanniam pidpriemnytskoi skladovoi" [The Problems and Prospects of the Post-War Development of Enterprises in the Sphere of Urban Life Provision, Taking into Account the Entrepreneurial Component]. *Biznes Inform*, no. 1 (2023): 108-115. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-1-108-115>
- Kachala, T. M. *Zhytlovo-komunalne hospodarstvo v systemi miskoho kompleksu* [Housing and Communal Management in the System of the Urban Complex]. Kyiv: Naukova dumka, 2008.
- Khailo, Ya. M. *Metodolohichni osnovy pidpriemnytskoi stratehii miskoho komunalnoho kompleksu* [Methodological Foundations of the Entrepreneurial Strategy of the City Communal Complex]. Kharkiv: KhNUMH im. O. M. Beketova, 2023.
- Klebanova, T. S., Dymchenko, O. V., and Rudachenko, O. O. *Otsinka, analiz i poperedzhennia kryzovoho stanu pidpriemstv zhytlovo-komunalnoho hospodarstva* [Evaluation, Analysis and Prevention of the Crisis State of Housing and Communal Enterprises]. Kharkiv: KhNUMH im. O. M. Beketova, 2016.
- Kravchenko, S. "Teoretychne rozuminnia reform yak formy suspilnykh zmin" [Theoretical Understanding of Reforms as a Form of Social Change]. *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy*, no. 2 (2010): 14-21.
- Lukianov, V. I. "Analiz suchasnoho stanu ta tendentsii rozvytku zhytlovo-komunalnoho hospodarstva rehioniv Ukrainy" [The Analysis of the Current State and Trends in the Development of the Housing and Utilities Infrastructure in Regions of Ukraine]. *Problemy ekonomiky*, no. 4 (2017): 206-211. https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2017-4_0-pages-206_211.pdf
- Melnik, L. G. "Instrumenty i klyuchevyye formirovaniya sesteynovoy (zelenoy) ekonomiki" [Instruments and Key Factors of Sustainable ("Green") Economy Formation]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 4 (2016): 30-36. https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/66691/1/Melnyk_Instrumenty_i_kliuchovi_factory.pdf;jsessionid=F4953C5FA070F45A60EA9AE6C0DDA668
- Voit, D. S., and Topchii, O. O. "Metodolohichni pidkhody shchodo efektyvnosti rozvytku zhytlovo-komunalnoho hospodarstva miskyykh ahlomeratsii" [Methodological Approaches to the Efficiency of Housing and Communal Services Development of Urban Agglomerations]. *Ekonomika ta derzhava*, no. 5 (2020): 127-132. DOI: 10.32702/2306-6806.2020.5.127